

УДК 323. 2

Кокорська О. І.

ЛЕГІТИМНІСТЬ ВЛАДИ ТА ДОВІРА В СУСПІЛЬСТВІ, ЩО ТРАНСФОРМУЄТЬСЯ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто взаємозв'язок між довірою до політичних лідерів й інститутів та легітимністю влади в суспільстві, що трансформується. Аналізуючи запропоновані західними дослідниками моделі легітимації для періоду демократичного транзиту на посткомуністичному просторі, автор робить висновок про необхідність доопрацювати теорію легітимності з точки зору вивчення особливостей соціальних і політичних змін на пострадянському просторі, більш повної оцінки факторів, що впливають на процес легітимації, беручи до уваги такий індикатор легітимаційного процесу, як динаміка рівня довіри до політичних лідерів й інститутів.

Перехід від однієї політичної системи до іншої, коли старі інститути вже не працюють, а нові ще не набули необхідної легітимності, породжує загрозу дестабілізації соціального життя. Питання легітимності є питанням про те, що дає право владним структурам розпоряджатися життям підвладних їм людей і чекати від них добровільного підпорядкування владним рішенням. Американський політолог Д. Істон визначав легітимність як «дифузю підтримки режиму». Проте в перехідний період саме цієї поширеної в суспільстві підтримки режиму й лояльності з боку громадян вочевидь бракує. Це робить актуальним дослідження питань транзитного політичного розвитку України.

Вивчення ситуації, що склалася в країні за роки незалежності, породжує запитання, наскільки легітимною є влада в Україні. Відповіді на нього й інструментарій західної науки не виглядають такими, що можуть бути застосовані до пострадянської дійсності [1, 55-65]. Натомість, отримані вітчизняними соціологами результати вивчення ставлення громадян до політичних інститутів, дозволяють відслідковувати тенденції до зміни рівня довіри/недовіри до президента, парламенту, політичних партій, окремих політичних лідерів, проте практично не застосовуються для пояснення процесу легітимації. При цьому Є. Головаха, Н. Паніна, С. Макеєв, І. Мартинюк та інші науковці на підставі даних моніторингу, що проводиться з 1994 року, відзначають стійку недовіру громадян до переважної більшості суспільних інститутів, насамперед, владних політичних [3, 5-22; 4; 9; 11, 191-195]. Оцінюючи легітимність влади, вони характеризують її як таку, що перебуває в кризовому стані [10, 5-9, 14, 51-54; 15, 21-41].

Не оминути проблему легітимності та довіри в країнах, які поставили собі за мету побудувати демократичне суспільство, і західні дослідники — Д. Гібсон, Р. Роуз, В. Мішлер, Д. Ловелл та інші. Вони пояснюють низький рівень легітимності влади й довіри громадян до неї в посткомуністичних країнах атомізацією суспільства, зниженням життєвого рівня населення та наслідками панування комунізму [8, 147-161; 20, 954-998; 23; 24; 26]. Тут слід наголосити на тому, що у західній політичній науці поширеною є практика розрізняти в плюралістичних демократіях феномени легітимності влади та довіри громадян до конкретних політичних інститутів і політичних лідерів. Якщо параметр легітимності стосується цілої політичної системи, її сутності, то вимір довіри обмежується ставленням до конкретних суб'єктів політичного процесу.

У запропонованій статті поставлено за мету визначити теоретично-методологічні підстави взаємозв'язку між довірою до владних структур та легітимністю влади в суспільстві, яке перебуває в стані трансформації.

До проблеми легітимності, як відомо, вперше звернувся М. Вебер, який розрізняв владу, що відповідає формальним законам, юридичним нормам права, тобто є законною, легальною; та владу, що є дійсно значущою для людей. Продовжуючи веберівську традицію, американський політолог С. Ліпсет запропонував визначати легітимність як здатність системи перебувати в русі й підтримувати у людей впевненість у тому, що існуючі політичні інститути є найбільш прийнятними для суспільства [22, 77].

Схвалення людьми існуючого порядку є наслідком його відповідності поширеним у суспільстві уявленням про правдивий, прийнятний, справедливий лад. Дослідження політичних відносин у різних країнах світу й на різних історичних етапах свідчить про існування різних засад легітимації влади, що дає можливість виокремити певні типи легітимності. Класичною вважається класифікація, запропонована М. Вебером. Спираючись на різновиди панування, він виділяв три типи легітимності: традиційний, харизматичний, легальний (раціонально-правовий). Своєрідну типологію легітимності пропонує англійський політичний філософ Д. Хелд, визначаючи сім її значень: 1) згода під загрозою насильства; 2) легітимність як традиція; 3) згода внаслідок апатії; 4) прагматичне підпорядкування (підтримка заради особистої користі); 5) інструментальна згода (тому що режим може слугувати інструментом реалізації ідеї загального добробуту); 6) нормативна згода; 7) ідеальна нормативна згода. Тільки два останні значення він розглядає як показники справжньої легітимності. Водночас Д. Хелд підкреслює, що «нормативна згода» та «ідеальна нормативна згода» трапляються вкрай рідко. Остання до того ж є радше продуктом уяви, ніж реальним станом суспільства. Найчастіше, на думку вченого, трапляється поєднання різних варіантів легітимності [21, 195]. Кожний із вказаних типів відтворює багатогранність процесу легітимації, коли на різних історичних етапах можуть поєднуватися різні її складові.

Легітимація багатьох політичних систем сьогодні спирається на раціонально-легальну основу, що полягає у дотриманні певного набору інституціональних правил, установлених відповідно до прийнятих норм і процедур. Головним засобом підтримки й підтвердження легітимності

сучасних політичних режимів є процедура загальнонаціональних виборів.

Торкаючись проблем легітимації режиму в умовах переходу до демократії, слід зазначити, що політична система транзитного типу накопичує й певний час утримує чимало суперечностей, які стосуються характеру й функціонування її інститутів. Окрім іншого, ці суперечності породжені зміною системи цінностей, що супроводжує процес суспільних трансформацій. У західних демократіях заведено розрізняти легітимність режиму та довіру громадян до конкретних політичних інститутів та їх керівників, адже жодний інститут не може цілком уникнути критичного ставлення з боку тієї чи іншої частини населення. Проте в посттоталітарних суспільствах зберігається уявлення про те, що критика окремих політичних лідерів чи інститутів означає неприйняття режиму в цілому. Натомість для демократій є властивою періодична зміна виконавців влади; отже, тут більш суттєвим є те, що громадяни підтримують чинні норми й правила заміни суб'єктів політичної влади. Адже падіння довіри до тих, хто перебуває при владі, відбувається значно швидше, ніж до політичного режиму. Через це французький дослідник М. Доган, відстежуючи тенденцію до зниження довіри до суспільно-політичних інститутів у розвинених демократіях, характеризує цей процес як «ерозію», а оцінки на кшталт «делегітимації» чи «кризи» вважає перебільшенням [5, 85].

Водночас запропонований західними вченими підхід зовсім не заперечує значення фактора довіри до конкретних політичних інститутів та політичних лідерів у плюралістичних демократіях для їх легітимації. Крім того, у сучасній західній політичній науці поняття «легітимність», зазвичай фіксує якість «обґрунтованості», «виправданості», «пояснювальності», «узгодженості» (*legal validity, justifiable of rules, expressed consent*) політичного ладу, встановленого в тих чи інших політиях [6, 39]. І, як зазначає російський дослідник М. В. Ільїн, «...у легітимності та легітимації є свої зародкові випереджувальні форми. В імперських і навіть полісних системах це авторитет і наділення ним, а також *довіра (credulitas, trust)*. Проте кінцеву якісну визначеність легітимність і легітимація (так само як делегітимація та криза легітимації) набувають тільки у цілком модернізованих політиях» [7, 168].

Отже, маємо підсумувати, що нетотожність легітимності та довіри, яка стала аксіоматичним висновком для західної політичної науки, зовсім не виключає їх взаємозв'язку між собою. Водно-

час в умовах трансформації політичного режиму саме політична еліта, що прагне реалізувати новий соціальний проект, потребує довіри, яка може стати підґрунтям для підтримки нового режиму, його легітимації. Така довіра часто має персональний характер. Підтвердженням цього є думка дослідників, які вивчали зміни соціальної підтримки влади у пострадянській Росії і доводили, що існує залежність між рівнем довіри до президента та до інших інститутів, які «випромінюють віддзеркалене світло». Коли довіра до президента є особливо високою, вона відбивається й на структурах вищої державної влади в цілому [17, 26]. Так, у 2002 році, коли В. Путіну висловили довіру 60,7 % респондентів, показники довіри російському уряду та парламенту становили відповідно 24,1 % і 11,4 % [13, 65-66]. Для порівняння: в тому ж році тільки 13,1 % українців висловили свою довіру Л. Кучмі, Кабінету Міністрів - 9,6 %, Верховній Раді - 7,4%. [16, 24].

Можна погодитися із зробленим на підставі аналізу показника довіри до Президента України висновком І. Бекешкіної, що «рівень довіри сам по собі не може бути свідченням втрати владою підтримки» [2, /57]. Проте не можна й ігнорувати значення показника довіри для легітимації політичних лідерів та інститутів, бо це сприятиме кризі легітимності, адже неефективність діяльності правлячої еліти, здійснення реформ за рахунок поглиблення різниці в доходах між бідними та багатими призводять до звуження соціальної опори влади, зниження підтримки її носіїв і структур суспільством, наростаючого відчуження громадян від урядування й політики загалом. Зрозуміло, що тільки ефективні дії реформаторів, спрямовані на поліпшення життя людей, спроможні викликати довіру й повагу до влади, тобто забезпечити її легітимацію «знизу». Крім того, одним з актуальних завдань політичних лідерів у посткомуністичних суспільствах є сприяння формуванню культури довіри, зокрема через власну поведінку як взірця для наслідування з боку соціуму.

Здійснюючи аналіз легітимності політичного режиму, в якому відбуваються демократичні перетворення, важливо виокремити ті показники, які дали б змогу засвідчити визнання влади та її підтримку суспільством. Деякі науковці, прагнучи дати відповідь на запитання про підтримку громадянами України існуючої політичної системи, використовують запропонований М. Доганом підхід до визначення легітимності режиму. Зокрема, представники «Соціс-Гелап» у результаті опитування, проведеного у травні 1997 року, конста-

тували поділ респондентів на три групи: 1) ті, що повністю підтримують систему й соціальний порядок (4,3 % опитаних); 2) ті, що бачать у системі багато вад, але вірять у можливість її вдосконалення (39,9 %); 3) ті, що повністю відкидають соціальну систему й чинний у країні порядок і вбачають єдине рішення в глибоких та масштабних соціальних змінах (41,7 %) [12, 48]. Наведеш показники свідчать, що кількість тих, хто оцінює режим як легітимний, приблизно дорівнює числу тих, хто схильний сприймати його як нелегітимний. Така хитка рівновага підштовхує до пошуку інших підходів у визначенні легітимності, що дозволили б глибше зрозуміти її специфіку в транзитних суспільствах.

Під час перехідного періоду, коли громадяни тільки навчаються жити в умовах демократії та ринку, вони не завжди можуть раціонально й об'єктивно оцінити нову ситуацію і своє місце в ній. Тому ряд дослідників (Г. Еванс, С. Уайтфілд) використовують поняття «нормативної прихильності до демократії» як важливий елемент соціальної позиції громадянина у ставленні до влади, разом з тим зауважуючи, що предметом аналізу є підтримка демократії як моделі влади, а не оцінка фактичного функціонування режиму. Проведене ними опитування у восьми країнах: Болгарії, Естонії, Литві, Польщі, Росії, Румунії, Угорщині та Україні у 1993 році засвідчило, на їхню думку, порівняно низький рівень підтримки ідеалів демократії в нашій державі. Лише 40 % українців висловилися за підтримку демократії (як ідеї), тоді як проти - 20 % [19, 489].

Аналізуючи процеси легітимації на посткомуністичному просторі, Л. Даймонд використовує такий показник легітимності як відсоток респондентів, що заперечують будь-які авторитарні альтернативи (повернення до комуністичного або військового правління й підтримка сильного лідера, здатного швидко вирішити всі проблеми, а не парламенту та виборів), та різницю між відсотком респондентів, що схвалюють існуючий режим і тими, що підтримують старий режим. У 1994 році в Україні схвалювало комуністичний режим 55 % респондентів, існуючий режим - 24 % [25, 21]. У 1995 році кількість українців, що відкидали авторитаризм, складала 23 %, тоді як згадана вище різниця становила 42 % (відповідні показники в Польщі - 63 % та 51 %) [18, 184].

Стосовно ж довіри вчений зазначає, що установлена демократія і не потребує її високого рівня щодо політичних лідерів та інститутів для їх ефективного функціонування: «ідеальна демократична культура не сліпо довірлива, не вороже

заперечлива, а допитлива й скептична. Здорова демократія повинна уникати цинізму, огульної недовіри до політичних та соціальних інститутів» [18, 206]. Такий показник, як 44 % респондентів, що висловили недовіру до інститутів в Україні, він вважає свідченням скептицизму [18, 207]. Однак і в цьому разі питання про те, яким є достатній рівень, коли можна говорити про цинізм і загальну недовіру, залишається відкритим.

Розглядаючи легітимність через прояви підтримки населенням трьох різних рівнів політичних суб'єктів - політичних лідерів, інститутів і принципів правління та політичної спільноти (*political community*), Д. Істон підкреслював важливу роль цінностей, які поділяє суспільство в процесі легітимації влади, адже політичні інститути працюють тільки тоді, коли закладені в них ідеї й цінності сприймаються більшістю населення як власні. Спроба оцінити зміни в характері політичної культури на посткомуністичному просторі пов'язана з питанням, на яке не існує однозначної відповіді: демократична політична культура є передумовою чи наслідком демократії? Врешті-решт історія дає різні приклади підтвердження як важливості демократичних традицій для перебігу трансформаційних процесів, так і впливу функціонування демократичних інститутів на формування демократичних цінностей. Хоча й не існує загально-визнаного переліку характерних рис громадянської культури, проте щодо довіри як одного з її важливих елементів суперечок не виникає.

Отже, започаткована М. Вебером концепція легітимності безпосередньо не пов'язувала легітимність та демократію, однак вже власне запропонований ним підхід спонукає до пошуку відповіді на запитання про характер взаємовідносин між владою та суспільством. У сучасних умовах легітимність влади ґрунтується на поєднанні різних засад, її можна розглядати як прихильність не стільки до існуючого соціального порядку як такого, скільки до принципів та способів його обґрунтування. Для суспільств, що перебувають у стані трансформації, потрібне доопрацювання теорії легітимації, яка б мала достатній евристичний потенціал для аналізу політичних процесів на посткомуністичному просторі. Необхідне подальше вивчення особливостей цього феномену та факторів, що впливають на нього. Дослідження динаміки рівня довіри до таких демократичних процедур як вибори й референдуми, до політичних лідерів, структур та інститутів, ефективності їхньої діяльності може стати важливою складовою вивчення процесів легітимації.

1. *Алексеева Т. А.* Личность и политика в переходный период: проблемы легитимности власти // Вопросы философии.- 1998.- № 7.- С. 58-65.
2. *Бекешкіна І.* Довіра та оцінка діяльності як показники політичного успіху // Українське суспільство: моніторинг-2000. Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. В. М. Ворони, А. О. Ручки,- К.: Ін-т соціології НАН України, 2000.- С.141-151.
3. *Гочоваха Є., Паніна Н.* Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.- 2001.- №4.- С. 5-22.
4. *Головиха Є. І.* Суспільство, що трансформується. Досвід соціологічного моніторингу в Україні.- К., 1997.- 156 с.
5. *Доган М.* Эрозия доверия в развитых демократиях // Мировая экономика и международные отношения.— 1999.— № 5.- С. 85-93.
6. *Завершинский К. Ф.* Доверие в политическом пространстве: истоки специфики европейских и российских контекстов // Принципы и практика политических исследований: Сборник материалов конференций и мероприятий, проведенных РАПН в 2001 году.- М.: «Российская политическая энциклопедия», 2002.- С. 39-55.
7. *Ильин М. В.* Слова и смыслы. Опыт описания ключевых политических понятий.- М.: «Российская политическая энциклопедия», 1997.- 432 с.
8. *Ловелл Д.* Доверие и политика в посткоммунистическом обществе // Pro et Contra.- 2002- Т. 7- № 3- С. 147-161.
9. *Макеев С.* Институционализация доверия как механизм интеграции украинского общества. Доповідь на міжн. наук.-практ. конф. «Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства». 27-28 вересня 2002 р., Одеса.
10. *Макеев С.* Десятирічна криза легітимності правлячих кіл // Політична думка,- 2001.- № 3- С. 5-9.
11. *Мартинюк І. О.* Криза довіри в сучасному українському суспільстві // Українське суспільство: моніторинг-2000. Інформаційно-аналітичні матеріали / За ред. В. М. Ворони, А. О. Ручки.- К.: Ін-т соціології НАН України, 2000.- С. 191-195.
12. *Мищенко М.* Соціальна напруженість у суспільстві // Розбудова держави.- 1997- № 10.- С. 43-51.
13. Мониторинг общественного мнения. Экономические и социальные перемены. Информационный анализ. ВЦИОМ.- 2002.- № 6 (62).- 107 с.
14. *Осинова Н. Ф., Розенфельд Ю. Н.* Проблемы легитимности государственной власти // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць.- Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2003.- С. 51—54.
15. *Попова И.* Социологический подход к исследованию легитимности и легитимации. К постановке проблемы // Социология : теория, методы, маркетинг.-2000.-№3.-С. 21-41.
16. Украинское общество: от выборов до выборов (Социологический мониторинг 1994, 1998, 2002).-К.: Институт социологии НАН Украины, 2002.- 104 с.
17. *Фурман Д., Каарвайнен К.* «Я доверяю Президенту». Трансформация социальной поддержки власти в постсоветской России //Свободная мысль-XXI-2003-№ 5.-С. 25^10.
18. *Diamond L.* Developing Democracy. Toward Consolidation.- Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1999.
19. *Evans G., Whitefields S.* The Politics and Economics of Democratic Commitment: Support for Democracy in Transition Societies // British Journal of Political Science- 1995- V. 25- P. 485-514.
20. *Gibson J. L.* Political and Economic Markets: Connecting Attitudes Toward Political Democracy and a Market Economy within the Mass Culture of Russia and Ukraine // Journal of Politics.- 1996.- №58.
21. *Held D.* Models of Democracy. Second ed- Stanford: Stanford University Press, 1996.
22. *Upset S. M.* Political Man: The Social Bases of Politics.- N. Y.: Doubleday, 1959.
23. *Mishler W.* Trust in Untrustworthy Institutions: Culture and Institutional Performance in Post-Communist Societies.- Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 1998.
24. *Mishler W., Rose R.* Trust, Distrust and Skepticism about Institutions of Civil Society.- Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 1995.
25. *Rose R.* Survey Measures of Democracy.— Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 1997.
26. *Rose W.* Postcommunism and the Problem of Trust // Journal of Democracy- 1994,- V. 5.- № 3.

O. Kokorska

LEGITIMACY OF POWER AND TRUST IN TRANSFORMING SOCIETY: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS

The article analyses connection between confidence in political leaders and institutions and legitimacy of power under conditions of societal transformation. Basing on western approaches to legitimacy for the period of democratic transition the author has come to conclusions about the necessity of creating a model which would take into account the specific social and political features of post-Soviet countries and all factors influencing the process of legitimacy. The author also concludes that the level of confidence in political leaders and institutions is one of the indicators of legitimacy.